

Róbert Péter:

## EGY ALAPMŰ ÚJRAKIADÁSA

Bernstein Béla: Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók című művéről

A Zrínyi Kiadó gondozásában faksimile kiadásban megjelent Bernstein Béla: Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók című műve, amely megjelenésekor, 1898-ban az első tudományos igényű összefoglalása volt a nagy idők eseményei zsidó vonatkozásainak, és azóta is a legfontosabb feldolgozás, kutatók számára megkerülhetetlen. Jókai Mór előszavában az egykori honvédeket méltatva írta: „Ennek a csodálatos hazaszeretetnek nagyszámú adatait találjuk e könyvben összegyűjtve [...] A társadalom köszönettel tartozik értük az összegyűjtő és rendező kéznek.”

De ki is volt ennek az időtálló könyvnek az írója? Bernstein Béla, a pap és történétíró, az egyik legnagyobb magyar zsidó történész volt az első, aki a magyar zsidóság múltjáról jelentős munkát írt. 1868. január 7-én született Várpalotán. Veszprém megye zsidóságát, amely főleg a Morva-vidékről vándorolt be, ekkor már a magyarosodás és a modernebb szemlélet jellemezte, ellentétben az ország északi és keleti részén élőkkel. Talán ennek köszönhető, hogy az ifjú Bernstein Béla az ortodoxia által ekkoriban annyira támadott budapesti Rabbiképző növendéke lett, egy tanévet a breslauer (magyarul Boroszló, ma Wrocław) főiskolán töltve. Innen indult ki a korszerű, világi tárgyakat is oktató, indexhasználó rabbiképzés egész Európában; a budapesti volt a második ilyen intézmény a világon.

1892-ben a frissen avatott lelkész Szombathelyre került a tekintélyes és művelt hitközség élére, ahol a zsidó népiskolában már 1861 óta magyarul folyt az oktatás, amelynek történetét meg is írta és 1896-ban Budapesten meg is jelentette. Később sem szakadt el tőlük: már Nyíregyházán volt, amikor 1914-ben kiadta *A zsidók története Szombathelyen* című munkáját. Itt alkotta meg élete fő művét, az 1898-ban elkészült *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók* című monográfiát, amelyhez Jókai Mór írt előszót, jól tükrözve a boldog békeidők szellemét, amikor az egyenjogúsítás és a magyarosítás megoldani látszott a „zsidókérdést”; a magyar zsidóság a béke álmát aludta, amelyből később oly rossz volt az ébredés: „Szomorú jelenség volna, ha még a jelenkorban Magyarországon afölött kellene vitatkozni, hogy az emberi és polgári jogok a haza minden lakójára nézve általánosak legyenek. Ezt megállapítják törvényeink, de még szilárdabbá teszi a közérzet.”

Jóllehet más témát is kutatott a szombathelyi években, tanulmányai jelentek meg, de legjelentősebb, azóta is gyakran hivatkozott történelmi munkája *Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók* című műve. Levéltárak sorában kutatott a fővárosban és a Dunántúlon, jelentősen támaszkodott a korabeli és későbbi folyóiratokra – amelyek között már zsidó felekezeti lapok is voltak! – és az akkor még élő szemtanúk elbeszélésére. Az 50. évforduló különben is megszaportotta a szabadságharczal foglalkozó kiadványok számát, olyannyira, hogy a *Századok* című történettudományi folyóiratban külön rovat indult ismertetésükre.

Ebbe a hazafias kórusba illeszkedett a fiatal vidéki rabbi munkája, amely azóta is nélkülözhetetlen alapmű mind az 1848–49. évi szabadságharczal, mind a zsidósággal foglalkozók

számára. A kötet bemutatja, hogy milyen volt a zsidók helyzete Magyarországon a reformkorban, az egyenjogúsítási igények első bátortalan jelentkezésétől kezdve a megélnékül politikai küzdelmek időszakáig, ismerteti a kor politikusainak gyakran ellentmondásos hozzáállását e kérdéskörhöz.

Munkája első fejezetében elemzi a hazai zsidóság „jogi helyzetét” a forradalom előtt. A zsidóság bizonyos mértékben már kikerült a középkori jellegű jogfosztottság állapotából, tárgyalások folytak az integráció megvalósításáról, de az egyenjogúság még messze volt, noha egyes reformkori politikusok, mint Kossuth, Klauzál Gábor vagy Eötvös József már ennek szükségét hangoztatták. Sajnos az irányadó nemesség többsége még nem jutott el ennek felismeréséig, legfeljebb a gazdaságilag fontos, műveltebb réteget voltak hajlandók befogadni – még Széchenynek is ez volt a véleménye. Bonyolította a vitát a szegény és nagyon vallásos galíciai zsidók bevándorlása, amelynek mértékét szívesen eltúlozták.

Bernstein II. József törekvésétől tekinti át a magyarországi zsidók történetét. Ő volt, aki először próbálta felemelni (és egyúttal germanizálni) a népességnek ezt a csoportját, de utána a folyamat megakadt egészen az 1840-es országgyűlésig, amely bizonyos jogokat adott a zsidóknak – a konkurenciától tartó, nagyrészt német városi polgárság ellenzése dacára.

A reformkor megélnékül politikai élete hatott a műveltebb zsidó rétegekre is, megindult magyarosodásuk, amelyet az 1844-ben megalakult Magyarító Egylet is ösztönzött. Már előbb létrejött a termelő munkába való bevonást szolgáló MIKÉFE (Magyar Izraelita Kézműves és Földművelési Egylet), mely a céhek tilalmaival szemben ipai szakmákra és mezőgazdaságra oktatta a zsidó ifjúságot; több mint egy évszázad után a Rákosi-rendszer tiltotta be! 1846-ban végre sikerül elérni a Mária Terézia által bevezetett „türelmi adó” megszüntetését. A zsidó vallásúakra személy szerint kivetett, már nevében is megalázó súlyos adónev évről évre emelkedett, és a megkeresztelkedésig kellett fizetni. Érinti ez a fejezet a heves vitákat, amelyeket a zsidók esetleges egyenjogúságának, ahogy akkor nevezték emancipációjának javaslata kiváltott. Bizony a jognélküliség hívei nagyon indulatosan fogalmaztak: „A zsidó vallás pogány vallás”; vagy: „Nem bánja, ha Confucius követői, török, görög, hinduk is jönnek be, csak a zsidók maradjanak künn” – így Szatmár követe.

Meg kell jegyeznünk, hogy ekkor már Európa nyugati országaiban megtörtént a zsidók egyenjogúsítása, amelynek a gazdasági és a kulturális életre gyakorolt pezsdítő hatását az odautazók is látták. Akik ennek ellenére vonakodtak ennek átvételétől, a zsidó bevándorlásra hivatkoztak, amelyet a ténylegesnél tömegesebbnek tüntettek fel és betiltását követelték. Utóbbi nehezen volt megvalósítható hiszen egy ország, az Osztrák Császárság tagállamaiból (Cseh–Morvaország, illetve Galícia, Bukovina) jöttek.

A második fejezet március 15-e eseményeiről és egy nem kívánt fejleményről, a zsidóellenes zavargásokról szól; ezeket a kormány erőteljesen elfojtotta, de részük volt a tervezett és a zsidók által várt egyenjogúsítás elmaradásában. Nem szívesen vették be őket a Nemzetországba, amíg az csak parádézott és díszelgett, a véres csatákban viszont az első puskalövéstől ott voltak.

Legfontosabb része a könyvnek a negyedik fejezet, amely Önkéntessereg, honvédség, népfelkelés és a zsidók címmel közöl részleteket ezekről a hősi időről. Sok esemény, vitéz cselekedet teszi különösen érdekessé ezt a fejezetet. A lelkes szolgálat annál inkább meglepő, mert az előző századokban a zsidók nem lehettek katonák, még II. József is csak szekerészek és a tüzérség segédszemélyzetének sorozta őket. (Igaz, hogy már a Napóleon elleni háborúban akadtak zsidó tisztek!) Természetesen elsősorban a katonaorvosok és hírszerzők között szolgálták a magyar szabadság ügyét, de adakozásuk és a honvédség felszerelése körüli érdemeik is jelentősek, ahogy ezt a kötet részletezi. A „zsidók belügyeit”

elemző fejezet nem a harci eseményekkel foglalkozik, a felekezet korabeli megosztásáról, állapotáról ad információt, majd az osztrák győzők bosszújáról olvashatunk, melynek oka a zsidók szabadságharcban való kiállása volt. Zárásul azokról a zsidókról ír Bernstein, akik elkísérték Kossuthot az emigrációba, közülük 62 jelentősebb személy rövid életrajzát is közli.

Március 15-e kapcsán külföldre is kitekint, hiszen lehetetlen nem észrevenni a zsidók részvételét a „népek tavasza” forradalmaiban. Pesten ezt nem látja annyira jelentősnek, csak egy fiatal orvos buzgólkodását emeli ki, aki valószínűleg „a későbbi Korányi tanár volt, akkor még Kauders és zsidó”. Érdekes ez a szűkszavúság, hiszen pl. Táncsics kiszabadításánál a tömeg egyharmadát nézték zsidónak, és István főherceg a napról írva „zsidó suhancokat” emleget. Annál részletesebben ír a következő hetek zsidóellenes zavargásairól, amelyek végül elcsitulak, de „az elégtétel elmaradt”. Beszámol az ennek következtében bekövetkező kivándorlási törekvésekről, de a kikeresztelkedési hullámról, amely pedig a pesti hitközség elnökét is érintette, nem ír.

Ezután öt fejezetben monográfiaszerű alapossgal taglalja a zsidók szerepét a függetlenségi küzdelem különböző vonatkozásaiban. Míg a Nemzetország szervezésénél még nagy az ellenkezés a zsidók bevonásával szemben, de amikor már harcolni kell, szívesen látják a zsidókat a fiatal honvéd alakulatokban. Ez szinte köztudomású, és a szerző – bár forráshiányra hivatkozik – műve legterjedelmesebb, negyedik fejezetében adatok sokaságával igazolja a katonáskodásból gyakorlatilag a 18. század végéig kirekesztett zsidóság bátor részvételét a küzdelemben. Magyarországon addig még az erődökben és a katonai igazgatás alatt álló határőrvidéken sem tartózkodhattak zsidók, csak 1788-ban engedélyezte II. József, hogy a szekerészekhez és tüzérségi segédszemélyzetnek közülük sorozzanak. Nagyon kevés zsidó tiszt volt, azok is megrekedtek a zászlósi fokozatnál. Annál meglepőbb ez a tódulás a honvédseregbe, ahová még külföldről is hazaszöknek zsidó katonák. Erre sok szép példát hoz a könyv. Objektivitására jellemző, hogy bár idézi a 20 000 zsidó katonáról tett nyilatkozatokat (Kossuth is ezt a számot mondta a szabadságharc alatt!), tartózkodó szerénységgel hozzáfűzi: „A pontos létszám megállapítása nem lehetséges!”

Fejezetet szentel a zsidók adakozásának a harc céljaira és nem fegyveres (egészségügy, sajtó, kereskedelem, ellátás) szolgálatának – amelyért olyan szigorúan bűnhődtek a bukás után. Itt találkozunk később a zsidó és magyar közéletben kiváló szerepet vitt nevekkel, mint Einhorn Ignác rabbi, a majdani Horn Ede államtitkár.

Nem lenne őszinte, ha nem foglalkozna a zsidó „belügyekkel”, a hitközségi reformtörekvésekkel és a magyarosodással, amelyeknek maga oly lelkes híve volt. Itt említi az utolsó pillanatban végre kimondott egyenjogúságot is. Haynau megtorló dühe szomorúan hosszú listáját eredményezi a zsidó sérelmeknek, amelyhez az emigráció zsidó tagjainak tevékenységét csatolja. Terjedelmes függelékkel, jegyzetekkel teszi tudományos rangúvá munkáját, amelyet kiegészített a zsidó honvédek fellelhető névsorával.

Műve vegyes fogadtatásra lelt. Zsidó társadalmi körökben az elődök hazafiságának frissen elismert igazolását látták benne; nagy sikere volt, gyakran hivatkoztak rá. Szakmai oldalról már nem volt egyöntetű a vélemény. Büchler Sándor keszthelyi főrabbi és kiváló történész a *Magyar Zsidó Szemle* 1899. áprilisi számában fanyalgó kritikát közöl róla. Elismeri Bernstein szorgalmát és jó szándékát, de hiányolja az orosz és osztrák források feldolgozását, felrója hírlapi anyagok és a szóbeli közlések kritikátlan átvételét, háromoldalas hibajegyzékkel támasztva alá kifogásait. Javasolja egy javított átdolgozás kiadását.

Meg kell mondani, hogy egyes szerzők erőteljesebben bírálták a könyvet! I. J. (valószínűleg Illésy János levéltáros, történész) a *Századok* 1899. májusi számában már Bernstein

koncepcióját is támadja, felekezeti elfogultsággal vádolja. Bizonyos adatait mások is kétségbe vonták – a szerző elismerte a kritikát, előkészületeket tett egy második kiadásra. Sajnos papi munkája és hivatali elfoglaltságai (az Országos Rabbiegyesület elnöke és az Országos Rabbiképző Intézet „vezérlőbizottságának” tagja volt) ezt csak négy évtized múlva tették lehetővé.

Közben sem tétlenkedett, erről publikációk sora tanúskodik. Részt vett az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Bibliafordításában. Tantervek, hittankönyvek sorát adta ki, de nem maradt hűtlen a történeti kutatáshoz sem. Bibliatörténet, Jókai és a zsidók című tanulmány, egy négykötetes tankönyv a zsidóság történetéről, valamint sok kisebb cikk és dolgozat maradt ránk ebből az időből.

Közben 1909-ben a népes nyíregyházi gyülekezet élére került, a visszaemlékezések szerint ő volt a közösségnek évszázados történelme során a legkiválóbb rabbija, az egész város szerette és tisztelte. Nagyon hatott rá a világháború és szerencsétlen befejezése. A trianoni béke elleni templomi beszédét Magyarország igazságáért! címmel adták ki. 1939-ben már a zsidótörvények szorításában jelentette meg főműve átdolgozott kiadását, a Tábor könyvek sorozatban. Előszavában talán ezért írta: „A magyar zsidóság bátran hivatkozhat hosszú történelmére és arra a csodás korszakra, melyet a 48-as szabadságharc és annak következményei tölthettek be. Kétségbe nem vonható módon bizonyította be akkor lelkesedését és ragaszkodását a magyar haza szent ügye iránt.” Könyve vészjósító függelékeként már a 48-as zsidó honvédek leszármazottainak az országgyűlés mindkét házához intézett folyamodványát olvashatjuk, amelyben mentesítést kérnek a zsidótörvény alól! Nem kapták meg, és Bernstein Bélát sem kímélték... 1944-ben gettóba zárták. Fia elintézte Budapestre menetelét, de ő nem hagyta el híveit. Velük ment Auschwitzba, tudta mi vár rá; csak egyszerű fekete, szokása szerint jegyzetekkel zsúfolt Bibliáját vitte magával a vagonba.

Hitközsége többségével együtt sohasem tért vissza... Ma Nyíregyházán tér hirdeti emléktét, Szombathelyen utcát és kulturális központot neveztek el róla.

*Bernstein Béla: Az 1848/49-iki szabadságharc és a zsidók. Zrínyi Kiadó, 2018.*